

Nutuk, Hatıratlar ve Kaynaklar Ekseninde

Şeyh Said İsyanı ve Süreci

Araştırma Görevlisi Ömer Faruk Kırmıt

Gazi Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ÖZ

13 Şubat 1925 günü Türkiye'nin doğusunda başlayan Şeyh Said isyanı, kısa sürede bölgeye yayılarak, ülke siyasetini derinden etkilemiş ve önemli sonuçlar doğurmuştur. Musul meselesinin çözülmeye çalışıldığı zaman diliminde ortaya çıkan isyan, Türk siyaset hayatını olabildiğince olumsuz etkilemiş, Türkler ile Kürtleri karşı karşıya getirerek, gereksiz yere Müslüman kanının dökülmesine neden olmuştur. İsyanın asıl amacı dini olmakla beraber, kısmen de milliyetçi sebeplerden dolayı zuhur etmiş, kurulu üzerinden henüz iki yıl geçen Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimine karşı gerçekleştirilmiştir. Doğu Anadolu'da bağımsız bir Kürt devleti kurmak ve lağvedilen Halifelik makamını yeniden tesis etmek amacıyla, hükümet otoritesine karşı bir tepki olarak başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Said, Milliyetçilik, Halifelik, Din.

The Sheikh Said Revolt and its Course based on Atatürk's (Speech), Memoirs and other Resources

ABSTRACT

February 13, 1925 Sheikh Said rebellion started the day in the east of Turkey, soon spread to the region , have a profound impact on the country's politics and has yielded significant results. riots occur during the period of Mosul tried to solve the issue of Turkish politics has been as adversely affected the lives , confronting the Turks and the Kurds , Muslims have led to unnecessary bloodshed . Although the main purpose of religious rebellion , has also arose partly nationalistic reasons , it was carried out against the regime of the Republic of Turkey over the last two years yet been opened . to establish an independent Kurdish state in eastern Anatolia and in order to restore the authority abolished the Caliphate , began as a response to government authorities.

Keywords: SheikhSaid , Nationalism, Caliphate , Religion.

Giriş

Bu makalede; Şeyh Sait isyanını Atatürk'ün Nutuk adlı eserinde isyana bakış açısı, hatıratlar ve kaynaklar ışığında isyanın gelişim süreci üzerinde durulacaktır. Konu, farklı açılardan ele alınıp incelenecektir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının isyandaki rolü, hükümetin takip ettiği siyaset, bütün bunlar sebep sonuç ilişkisi içinde tahlil edilerek Şeyh Sait İsyanı çözümlenmeye çalışılacaktır.

1-Musul Meselesi, Meselenin Çözümleme Süreci ve Sonuçları

Petrolün bir enerji kaynağı olarak bulunmasından itibaren, zengin petrol yataklarıyla Batılı devletlerin ilgisini çeken Musul, güçlü devletlerarasında rekabet bölgesi haline gelmiş, en son olarak 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı sırada, mütarekeye aykırı olarak İngiltere tarafından işgal edilmiştir (Öke, 1987, s. 15).

Lozan Barış Antlaşmasında Türkiye'nin Irak sınırı çözüme kavuşturulmamıştır. Türkiye Musul'u talep ederken İngiltere bu isteği reddetmiştir. Antlaşma imzalandıktan sonraki 9 aylık süre zarfında İngiltere ve Türkiye arasında görüşülüp karara bağlanacaktır. Musul sorununda, taraflar arasında herhangi bir antlaşma sağlanamazsa, sorun Milletler Cemiyetine havale edilecektir maddesi ile Musul meselesinin antlaşma sonrasında Türkiye ile İngiltere'nin kendi arasında çözmesi kararlaştırılmıştır (Soysal, 2000, 85).

9 Mayıs 1924'te İstanbul'da Haliç ya da İstanbul Konferansı adı ile bilinen konferansta İngiltere ve Türkiye Musul konusunda uzlaşmaya çalışmıştır. Türkiye nüfus açısından, siyasi, tarihi, coğrafi ve stratejik nedenlerle Musul'un kendisine iade edilmesini istemiştir. İngiltere, sınırın nereden geçip geçmeyeceği üzerinde ısrarla durmuş, hatta Türkiye'nin elinde bulunan Hakkâri'ye kadar olan topraklardanda hak talep etmiştir. Üç tur yapılan görüşmeler sonunda, Haliç konferansından bir netice elde

edilememiş, uzlaşma sağlanamamıştır (Yeşil, 2002, s. 208; Kürkçüoğlu, 1987, s. 294).

Konferansın sonuçsuz olarak dağılması üzerine İngiltere, Türkiye sınırına yakın olan Irak'ın kuzeyinde bulunan Nasturî ve Kürt unsurları üzerideki etkisini arttırarak nüfuz bölgesi oluşturmuştur. Irakta İngiltere'nin önemli müttefiki olan Nasturîler; Hakkari, Beytüşşebap, Çal bölgesinde belli bir nüfus ve güce sahiptiler (Yeşi, 2002, s. 214). İngiltere'nin kışkırtması ve desteğiyle, 1924 yılının yaz ayında isyan başlatan Nasturîler, bölgeyi gezen Hakkari valisini ve adamlarını kaçırp, Irak'ın İmadiya şehrine götürmüşlerdir. Vali ve adamları araya aşiret liderlerinin girmesiyle serbest bırakılmış, ardından da Türk askerleri 22 Eylül 1924'te Irak sınırındaki Nasturî isyanını bastırmıştır. Türkiye bu sorunlar ile uğraşırken İngiltere 6 Ağustos 1924'te Musul Meselesini Milletler Cemiyetine götürmüştür (Öke, 1987).

Türkiye Milletler Cemiyetine üye değildi, üstelik cemiyet tamamen İngiltere'nin kontrolünde idi. Türkiye her ne kadarda olumlu sonuç alamayacağını bilsede, Musul Meselesinin Milletler Cemiyetinde görüşülmesine razı oldu (Kürkçüoğlu, 1987, s.294). 30 Eylül 1924'te başlayan görüşmeler, 16 Aralıkta karara bağlanmış, Cemiyet üyeleri Musul'u, Irak'a bıraktıklarını açıklamıştır (Kürkçüoğlu, 1987, s.297). Tam bu olayların yaşandığı sırada, Türkiye'nin iç siyasi hayatında bir takım olumsuzluklar olmuş, Doğu Anadolu'da Bingöl de Şeyh Sait İsyanı başlamıştır (Gürün, 1991, s. 109,110).

2-Şeyh Sait İsyanı ve İsyan Karsısında Hükümet ve Muhalefetin Takındığı Tavr

Kürt meselesine özellikle İngiltere önem veriyordu. Bunun için de Kürt unsurlarıyla irtibat tesis ediyorlar ve cemiyetlerin kurulmasını sağlıyorlardı. Bu cemiyetlerden en önemlisi de Kürdistan Teali Cemiyeti idi(Ulubelen, 1982, s. 194). 1923 yılından itibaren bazı Kürtler aralarında

örgütlenmeye başlamışlardır. Örgütün kadrosu II. Abdülhamit döneminde kurulan, merkez ile bölge halkının kaynaşması için yöre halkından kurduğu Hamidiye alaylarından gelen güçlü subaylar, aşiret reisleri ve şeyhlerden oluşmaktaydı. Cibran aşiretinden Albay Halit Bey ile Bitlis emirlerinden Yusuf Ziya Bey örgütün liderliğini yönetiyordu. Azadi adı verilen bu örgüt, ilk gizli kongresini 1924'te yaptı. 3 Mart 1924 Halifeliğin kaldırılmasını propaganda malzemesini haline getirerek, İngiltere'nin desteğini de almaya çalıştı. Nasturî ayaklanması sonucunda birçok Kürt liderlerinin Irak'a kaçması üzerine Azadi adlı örgütün varlığı ortaya çıkmış, liderlerinden çoğu tutuklanmış ve böylece Şeyh Said yalnız kalmıştır (Çavdar, 2004, s. 304, 305).

Bu sırada 17 Kasım 1924'te Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu (Yeşil, 2002, s. 190,191). Partinin 64 maddeden oluşan bir tüzüğü vardı. Parti programı incelendiği zaman, liberal ve demokrat bir çizgide oldukları, dini inançlara saygılı olduklarını savundukları görülmektedir (Yeşil, 2002, s. 223-233).M. Kemal, Şeyh Said ayaklanmasının çıkışını Kazım Karabekir ve arkadaşlarının kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilişkilendirir ve bu hususta bazı ayrıntıları da aktarır. Nutukta: *“Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden iyi niyet beklenebilir mi? Cumhuriyetçi ve ilerici oldukları sanısını vermek isteyenlerin yine bu bayrakla ortaya atılmaları, dinsel bağnazlığı çoşturarak ulusu, Cumhuriyete, ilerleşmeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değimliydi? Bakınız Baylar! Bu ilkeye bağlı olanlardan birinin çok zaman önce yani 10 Mart 1923 günü aşılmış Cebran'lı Kürt Halit Bey'e yazdığı mektuptaki şu cümlelere: “Müslümanlık dünyasının kalımlı olmasını sağlayan ilkelere saldırıyorlar. Bu konudaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinin çabasını arttırdı. Batılılaşmak, tarihimizi, uygarlığımızı yitirmeyi” zorunlu kılar... “Halifeliği yıkamak din işlerine karışmayan bir hükümet kurmayı düşünmek; bunlar Müslümanlığın geleceğini tehlikeye atacak*

etmenleri yaratmaktan başka bir sonuç veremez.”(Atatürk, 2012, c. II, s. 1185, 1187) diye eleştirmektedir.

Şeyh Sait Anadolu’da geniş bir nüfuz alanına sahip, Nakşibendi tarikatında önemli bir konumdaydı. Bu nedenle dindar çevreleri peşinden sürükleyebilme olanağını da elinde bulundurmuş oluyordu (Karabekir, 1995, s. 14). Dini kurtarmak, şeriatı kurtarmak, kaldırılan halifeliği yeniden tesis etmek gibi amaçlara sahiptiler (Aydemir, 2011, c. III, s. 202).

Şeyh Sait, kurulduğu günden beri dinin temellerini yıkmaya çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi M. Kemal ve arkadaşlarının, Kur’an’a aykırı hareket ederek, Allah ve Peygamberi inkâr ettikleri ve Halifeyi sürgüne gönderdikleri için, gayri meşru olan bu idarenin yıkılmasının farz olduğu, Cumhuriyetin başında bulunanların ve Cumhuriyete tabi olanların mal ve canlarının şeriatı göre helal olduğunu söylemiştir (Fırat, 1981, s.180). Buradanda anlaşılıyor ki isyan sadece Kürt halkının bağımsızlığı için değil, dini nedenlerden dolayıda başlamıştır. Şeyh Sait isyanının amaçlarından birinin kaldırılan halifelik kurumunu tekrar getirmektir (Karpat, 2010, s. 132).Dönemin başbakanı Okyar; İsyanın emelinde hilafet ve şeriatçılığın olduğunu, din propagandası yapılarak, şeriatçılığın tekrar getirilmeye çalışıldığını söylemiştir (Cemal, 1955, s. 43-46). Yabancı basın Şeyh Sait İsyanının Kürt ulusal hareketi olmadığını, kendilerine gıyaben halife tayin eden isyancıların, isyanı tamamen fanatik bir dini hareket ve propaganda ile başlattıklarını yazmıştır (The Times Gazetesi, 26 Şubat 1925, s.12).

İsyan, 13 Şubat 1925’te 6 tane askerden kaçan kaçakları yakalamakla görevli teğmen Mustafa ve teğmen Hasan Hüsnü komutasındaki Diyarbakır’ın Eğil nahiyesine bağlı Piran köyünde arama yapan jandarma müfrezesinin, Şeyh Sait’in kardeşi Şeyh Abdürrahim’den kaçakları etmesi isteğine ateşle karşılık verilmesi nedeniyle başlamıştır. Şey Sait olaylar olmadan önce kardeşini ziyaret için gelmiş, olayların içinde kendisini bulmuş ve kardeşini desteklemiştir. Şeyh Sait, 16 Şubatta Genç vilayetinin merkez

kazası Darahni'yi basarak valiyi ve öteki görevlileri de esir almıştır. Bazı aşiretlerinde desteğini arkasına aldıktan sonra Maden, Siverek ve Ergani'yi ele geçirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin gönderdiği ordu, Şeyh Sait karşısında tutunamayarak 28 Şubatta Diyarbakır'a çekilmek zorunda kalmıştır (Cemal, 1955, 27,28).

Şeyh Sait İsyan başlamadan önce, TCF'nin parti programını okumuş, bu partinin şeriata daha uygun olduğunu dile getirmiştir. O zaman mecliste tek muhalefet partisi olan TCF'yi övmüş, iktidar partisi CHP'yi ise bayağı bir eleştirmiştir (Örgeevren, 2002, s. 267).Cumhuriyet Halk Fırkası başkanı Fethi (Okyar) Bey, isyanla bağlantısı kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önderlerinden partiyi kendi iradeleri ile kapatmalarını istedi. Bu istek parti önderleri tarafından reddedilmiş, Kazım Karabekir isyanı bastırmak için hükümete destek vermiş, hükümetin uyguladığı doğu siyasetini var gücüyle savunmuştur (Nur, 2007, s. 87,88).Şeyh Sait, TCF'ninprogramında yazan '*Parti, dini düşünce ve inançlara saygılıdır*' ilkesinden kendilerine pay çıkararak, buradan aldıkları cesaretle TCF'nde kendilerine destek vereceğini düşünmekteydi. M. Kemal, parti programında yer alan maddeden dolayı TCF'nde isyanı desteklediğini iddia ederek, Nutukta: "*Baylar, yaptığımız devrimin genişliği ve büyüklüğü karşısında eski boş inançların ve kurumların birer birer yıkılışını gören bağınaz ve gerici kimseler, 'dinsel düşünce ve inançlara saygılı' olduğunu bildiren bir partiye ve özellikle bu partinin içindeki tanınmış kişilere dört elle sarılmaz mı? Yeni parti kuran kişiler bu gerçeği anlamış değimlidirler?*"diye TCF'yi suçlamaktadır (Atatürk, 2012, c. II, s. 1187).

Fethi Okyar'dan sonra başbakan olanİsmet İnönüde, "*Doğu isyanı bir irtica idi. Hakiki bir irtica idi. O zamanki ortamda memleketin siyasi hayatı karıştıktı. Cumhuriyetin ilanı, cumhuriyetin devlet düzenine getirdiği değişiklikler İstanbulefkârında, matbuatta[basında], pek geniş tepkilere sebep olmuştu. Doğu isyanı bunun bir neticesidir. Hiç*

şüphemiz yoktu bizim. Memleketin yeni bir siyasi rejime girmesi ve siyasi rejimin üzerinde memleketin bunu kabul etmemiş olduğu şüphesini, ümidini veren geniş bir münakaşa ve propaganda hayatının tesiri.. Şark isyanı bunun neticesi olarak çıkmıştı.”(İpekçi, 1981, s.25,26) diyerek Şeyh Said isyanında memleketin senelerden beri yuvalanmış propagandanın eseri olduğunu, isyanın doğrudan doğruya İngiltere'nin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulanamamıştır ifadeleriyle, İnönü de suçu TCF'ye yüklemektedir (İnönü, 1987).

K. Karabekir bu suçlamaları kabul etmemiş, Şeyh Said isyanının başladığı günlerdeki gelişmeleri Ankara Hükümetine raporlarla bildirdiğini, ancak hükümetin bu konuda kayıtsız kaldığını söyleyerek; Ankara Hükümeti'nin bu olayı başından beri bildiğini ama fırkalarını kapatmak için bunu bir bahane olarak kullanmak maksadıyla olaya müdahale etmediğini iddia etmiştir (Karabekir, 1995, s. 14-20; Kılıç, 1994, s. 39). İsyanın başlamasından sonra hükümete destek olduğunu belirterek şu açıklamaları yapmıştır: “Dini alet ederek ulusal varlığımızı tehlikeye atan her türlü lanete layıktır. Hükümetimizin hukuki olan uygulamalarına bizde bütün varlığımızla taraftarız. İç ve dış herhangi bir tehlike karşısında bütün dünya bilmelidir ki, bu vatanın bütün evlatları her zaman her türlü fedakârlığa hazırdır.” demiştir. (Karabekir, 1995, s. 16).

Ayrıca, Rauf Orbay, parti programlarının 6. Maddesine dönük eleştirileri haksız bulduğu anlarında şu ifadelerle yer vermiştir: *“Terakkiperver Fırkası kurulduktan sonra, daha o zaman bizi dini siyasete alet etmekle itham etmişlerdi. Bu itham hala devam ediyordu. Hâlbuki Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda 'Devletin dini İslam dinidir' kaydı vardı. Programımızdaki 'Dinler ve felsefi itikatlara hürmetkâriz.' İfadesiyle biz de dini taassuptan ve bilhassa dini siyasete alet etmekten uzak*

bulduğumuzu tespit etmiştik. Ve aynı zamanda bizi itham edenlerin bizzat kendileri, kendi sözleri ve kılık kıyafetleri ile öylesine mücessem birer dini siyasete alet etme örneği idiler ki, biz bunları asla reddedilemeyecek şekilde vesikalarla ispat edebilecek bir vaziyette ve mevkide bulunuyorduk. (Kandemir, 1965, s. 143).

Başbakan Fethi Beyin, isyanı fazla ciddiye almamış sadece doğu bölgesinde olduğunu, sıkıyönetim tedbirleriyle isyanın bastırılabilceği kanaatindeydi. Fethi (Okyar) Beyin bu kadar ılımlı söylemlerinden ve hareketlerinden rahatsız olan CHP'liler, olağanüstü önlem alınmasını istemişlerdir. Fethi Bey, Olağanüstü önlem alınmasının gereksiz olduğunu, böyle bir şeye gerek olmadığını söylemiştir. Hatta *“Bu isyan o kadar hiçki, Harput'ta birkaç taburluk iş. Ama sizin maksadınız başka, bunu bahane ederek, milleti asıp kesmek, kan ile bu mevkide durmak istiyorsunuz. Ben böyle büyük bir suç işleyemem, buna alet olamam.”* (Nur, 2007, s. 85,87) demesi üzerine, CHF'li vekiller Fethi Bey hakkında önerge vermiş, güvenoyu oylamasını kaybetmiş, M. Kemal'in de ricası ve isteği üzerine başbakanlıktan istifa etmiştir (Goloğlu, 1972, s. 10; Nur, 2007, s. 87).

M. Kemal isyanın sert önlemler alınarak bastırılması taraftarıydı. Mecliste yaptığı bir konuşma sırasında: *“Sayın Arkadaşlar! Türk ihtilalinin kararı Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar...”* diyerek, hükümetin bu isyanı ne kadar ciddiye aldığını göstermektedir (Balcı, 2013, s. 30). K. Karabekir, Doğu bölgesini ve bölge halkını çok iyi tanıyan bir kişi olarak, daima Kürtlere şefkatli yaklaşma taraftarıydı. Çünkü halkı cahil idi. Bu cahillik o kadar ileri seviyedeydi ki, halk şeyhlerin önünde diz çöküp, havlayacak kadardı (Karabekir, 1995, s. 11,53).

Fethi Bey'in başbakanlıktan istifa etmesi üzerine, yeni başbakan İsmet İnönü olmuştur. İsmet Paşa başbakanlığındaki kabinenin ilk görevi

isyanı bastırmak olmuştur. Bu nedenle Takrîr-i Sükûn Kanunu çıkartılmış, biri isyan bölgesinde, birisi de Ankara'da olmak üzere iki ayrı İstiklal mahkemesinin kurulması kabul edilmiştir. *“İrtica ve isyana ve memleketin sosyal düzeninin, huzur ve sükûnetini, emniyet ve asayişini bozmaya sebep olacak bütün kuruluşlar, kışkırtmalar, girişimler, Cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan doğruya veya idare olarak yasaklamaya yetkilidir. İşbu fiillere katılanları, hükümet İstiklal mahkemesine verebilir.”* Maddesi doğrudan isyanı önlemek için tedbirler almağa yöneliktir (Çaycı, 2002, s. 327, 328).

K. Karabekir, Takrîr-i Sükûn Kanunu ve İstiklal mahkemelerini kurulmasına karşı çıkarak: *“Muhterem Arkadaşlar! Evvelce bu kürsüden söylediğim veçhile, hadise-i isyan zuhur eden mıntıkada hükümetimizin her türlü kanuni icraatına taraftarız. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir. İstiklal Mahkemeleri isminin medlulü veçhile, İstiklal Harplerimiz esnasında yapılmış ve yapılması lazım gelen bir mahkemeydi. Binaenaleyh, bunların tarihe karıştırılması da Meclis-i Ali'miz için tarihi bir şereftir. İsmet Paşa hazretleri, eğer İstiklal Mahkemelerini ıslahat aleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar.”* konuşmasını yapmış, kanuna karşı olduğunu ortaya koymuştur (Karabekir, 1995, 134). Bölgesel bir ayaklanma için, ulusal çözümler üretilmesini doğru bulmuyor, sadece doğu bölgesinde başlayan bu isyanın, doğuda kurulacak olan bölgesel mahkemeler vasıtasıyla çözülmesini savunuyordu.

M. Kemal Nutukta: *“Takriri Sükûn Yasasını ve İstiklal Mahkemelerini, zorbalık aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşüncüyü aşılamaaya çalışanlar oldu. Elbette, zaman ve olaylar, bu tiksinti verici düşüncüyü aşılamaaya çalışanları utanmış duruma düşürmüştür. Biz, alınan olağanüstü, ama yasaya uygun önlemleri hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasa dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık, tersine ülkede dirlik ve düzenliği kurmak için uyguladık; devletin yaşaması ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o önlemleri, ulusun*

Uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı kıldık.” (Atatürk, 2012, c. II, s. 1191). Ayrıca bu isyanı için Takriri Sükûn Yasasını çıkartarak, İstiklal mahkemelerini çalıştırdıklarını, sekiz dokuz tümen ordunun, savaşa ayaklananları yola getirmek için uzun süre görevlendirdiklerini ifade etmektedir (Atatürk, 2012, c. II, s. 1191).

Şeyh Sait isyanına destek vererek, yardım yapmakla suçlanan TCF'nin kurucularından olan Rauf Orbay: *“Ben dindarım fakat ne dinimi nede kendimi siyasete alet eden fikirsiz ve vicdansız değilim. Kürtlükle alakam validem cihetiyledir. Fakat bütün hayatımda Kürtlük davası güden cemiyetlerede girmiş değilim. Çünkü ben ömrüm boyunca zabitlikle yaşadım. Bu vatanda yaşayan bütün ırkların bir bayrak altında müttehit, sarsılmaz birliğin hizmetkârıyım. Bu camiadan bir kısmı lehine, bir kısmı aleyhine hissi fikir beslemem katiyen doğru olmaz, kanaatim sağlamdır. Ben bu müttehit millete, bu müşterek vatana sadık ve daima bütün varlığımla bağlı olacağıma yemin ederek orduya girmiştım, başka türlü düşünemem.”*sözleriyle kendisinin bu isyanla uzaktan yakından herhangi bir ilişkisi olmadığını söylemektedir (Orbay, 1995, c. II, s. 189-190).

Şeyh Sait üzerine gönderilen ordu, isyanı bastırmıştır. Şeyh Sait, İran'a sığınmak için Muş ovasına yönelmiş, bu sırada isyancılar arasında huzursuzluk, bölünmeler baş göstermiş, Halkın da destek ve yardımlarıyla Şeyh Sait ve asiler 15 Nisan 1925'te ele geçirilmiştir. Şeyh Sait, 38 isyancı ile birlikte Mayıs'ta Doğu İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmıştır. Mahkeme, 28 Haziran 1925'te, Şeyh Sait'in isyanın baş sorumlusu olduğunu ve onunla beraber 47 kişinin idam cezasına çarptırıldığına dair hüküm vermiş, idam kararını 29 Haziran sabahında yerine getirmişlerdir (Çaycı, 2002, s. 328).

M. Kemal, ayaklananların yok edilerek, Cumhuriyet'in başarı kazandığını, ülkede yapılan büyük ayaklanma ve cana kıyma düzenlerini

ortadan kaldırarak, sağlanan dirlik ve düzenliğin kamuoyunu sevindirdiğini söylemiştir (Atatürk, 2012, c. II, s. 1191-1193).

SONUÇ

13 Şubat 1925 günü Türkiye'nin doğusunda başlayan Şeyh Said isyanı, kısa sürede bölgeye yayılarak, ülke siyasetini derinden etkilemiş ve önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu isyanı ister İngiltere'nin kışkırtmalarıyla gerçekleştirilen bir Kürt isyanı olarak, isterse din adına, şeriat adına veya halifelik adına gerçekleştirilen irticai bir ayaklanma olarak niteleseک dahi nedeni her ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti tarihine damgasını vuran bir isyan olduğu kesindir.

Musul meselesinin çözülmeye çalışıldığı zaman diliminde ortaya çıkan isyan, Türk siyaset hayatını olabildiğince olumsuz etkilemiş, Türkler ile Kürtleri karşı karşıya getirerek, gereksiz yere Müslüman kanının dökülmesine neden olmuştur. İsyanın asıl amacı dini olmakla beraber, kısmende milliyetçi sebeplerden dolayı zuhur etmiş, kurulu üzerinde henüz iki yıl geçen Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimine karşı gerçekleştirilmiştir. Lağvedilen Halifelik makamını yeniden tesis etmek amacıyla, hükümet otoritesine karşı bir tepki olarak başlamıştır.

Hareketin ne İngilizlerin kışkırtması ne de ulusal Kürt Devleti kurmak adına başlamadığını, sadece şeriatı tekrar getirmek ve yüceltmek adına başlattığını söyleyen Şeyh Said, İstiklal Mahkemesi karşısında yaptığı savunmada : *“Kıyamımızın [direnişimizin] sebebi şeriat meselesi... Hükümet şeriatın bir kısmını kaldırdı. Bunun iadesine sebep olursak sevaba nail olurduk diyordum. İmam [devlet başkanı] şeriat ahkâmını icra etmezse, bu isyanın cevazına [izin] delildir. Kıyamı kalbimde tasavvur ediyordum, fakat muharebe [savaş] suretiyle değil, risale [broşür] yazıp şeriat-ı ahkâmı tasrih ederek [açıkça belirterek] kanunları da şeriata mutabık [uygun] bir şekilde talep etmek istedik, Meclis-i Mebusan'a [Türkiye Büyük Millet Meclisi]*

göndermek istedik. Meclis'in büyük bir kısmı dindardır, isteklerimizi kabul ederler, medreseleri açarlar dedik. Ben Lice'de esir Süvari Kaymakamı Cemil Bey'e, Mürsel Paşa'ya [7.Kolordu Komutanı] hitaben bir mektup yazdırdım ve 'maksadımın şeriat olduğunu, el birliği ile bu dinin ihyasına çalışmamız gerektiğini' yazdım. Ne hariçten, ne dâhilden bizi teşvik eden yoktur. Hariçten maksadım ecnebidir. Eğil tarafına, Ergani'ye gittim, Türkleri de davet ettim. Gelin dinimize çalışalım, kanunu ilahiye [Allah'ın kanununu] tatbik ettirelim, diyordum. Ergani'den Şevki Efendi, Hamid Ağa, Hacı Hüsnü Efendi vardı. Onlar Türk'tüler, iştirak ettiler... Kürt Teali Cemiyeti'nden haberim yok. Nerededir, muhaberatını [iletişimini] temin eden kimlerdir, hiç haberim yok... Bitlisli Yusuf Ziya'yı tanırım. İki sene evvel [1923] Hınıs'a, benim köyüme misafir geldi. Orada: 'Bir Kürdistan hükümeti teşkil etmek için ittifak edelim...' dedi. Bu muhaldir [hayalidir], olmaz dedim. Fikrim bunu kabul edemiyordu. Sonra Erzurum'a gitti. Ben onun da umudunu kestim, kendi de kani oldu. Erzurum'dan avdetinde [dönüşünde] bir daha görmedim. Benim maksadım bu dine bir hizmet etmektir. Bu çeşit niyetim de yoktu. Allah u Teâlâ'nın kaderi beni bu çeşide düşürdü. Muvaffak olmadık. Şimdi anladığıma göre, muvaffak olsaydık, bu ahali ile bir şey olamazdı. Çünkü ahaliden sıtkım sıyrıldı, şeriate razı olan ahali kalmamıştır.'" demiştir (Mumcu, 1993, s. 123-144; Örgüven, 2002, s. 177-207). Şeyh Said' in yaptığı bu savunma dikkatle okunup, incelendiği zaman, İsyanın Kürdistan devleti kurmak için değil, tamamen dini tekrar ihya etmek için başlattığını, ne iş ne de dış güçlerin teşviki ve yardımı olmadığını söyleyebiliriz. Her ne kadar bu isyanın arkasında İngiltere'nin olduğu fikrini çağrıştırmış olsa da, bu konuda yeterli deliller bulunamamıştır. İngilizlerin bu ayaklanmadan sonra Musul'u elde etmelerinin çok kolaylaşması da bu fikrin oluşmasına neden olmuştur.

Şeyh Said isyanını Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir "kışkırtması" olarak yorumlayan M. Kemal, başka beyanlarında da; "mürettep, umumi, irticai" dediği ayaklanmayı bir "karşı devrim" olarak

değerlendirmiştir. Mustafa Kemal Pasa, özellikle, TCF'nin parti programında yer alan, “firkaefkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır” maddesini eleştirmiştir. Partinin builkesi, dinin siyasete alet edilmesinden başka bir şeydeğildir ve bu madde gerici güç vermiş, Şeyh Sait İsyanının çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Bu konuyla ilgili bir başka eleştiri daha yapmış ve TCF'yi kuranların, gelişen tüm bu olaylardan habersiz olma ihtimallerinin çok zor olduğunu, öyle bile olsa, kendilerine Fethi Bey aracılığıyla yapılan uyarıya da kulak asmadıklarını söyleyerek, parti kurucularını dürüst ve samimi olmamakla suçlamıştır. Mustafa Kemal Pasa, tüm bu anlattıklarının sonunda, cumhuriyetin bu olaylardan başarılı olduğunu, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılıp, İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasıyla, Şeyh Sait İsyanının bastırılıp, TCF gibi zararlı bir siyasi kuruluşun da kapatıldığını söyler.

Yerli basında, halkı dini yönden isyana tahrik ederek kışkırtmak ve Gerici hareketlere katıldıkları ve irticakarane faaliyetlerde buldukları için isyanı başlatan Şeyh Sait ve ona yardım edenlerin idam edildiklerini yazmışlardır (Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 12-25 Eylül 1925; 19 Şubat 1926; 24 Kasım 1925). Metin Toker, Şeyh Sait'in bir Kürt lideri gibi davranmadığını, isyanda açtığı bayrağın hilafet ve şeriat bayrağı olduğunu ifade etmektedir (Toker, 1968, s. 17). Ankara Hükümetinin isyan karşısında sert bir tutum takınması, Takriri Sükûn Kanunu çıkartıp, İstiklal Mahkemelerinin icra edilmesiyle isyan bastırılmış, elebaşı Şeyh Sait ve asiler tutuklanıp mahkeme edilerek yargılanıp, idam edilmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti rejimine karşı yapılmış ilk isyandır. Laik olmayan, dini düşüncelerle başlayan, şeriatı tekrar hâkim kılmak için başlatılan bu isyan, 31 Mart Vakası ile de benzerlik gösterir.

KAYNAKÇA

- Atatürk, M. K. (2012). *Nutuk*, TTK Yayınları (9. Baskı):Ankara.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *Tek Adam Mustafa Kemal (1981-1919)*, Remzi Kitapevi:İstanbul.
- Balci, M. (2013). *Tazimattan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci, Birikimler I*:İstanbul.
- Cemal, B. (1955). *Şeyh Said İsyanı*, İstanbul.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1850)*, İmge Kitapevi:Ankara.
- Çaycı, A. (2002). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Bağımsızlık Ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları:Ankara.
- Fırat, M. Ş. (1981). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, TKAE Yayını:Ankara.
- Goloğlu, M. (1972). *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*,BaşnurMatbaası:Ankara.
- Gürün, K. (1991). *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Yayınları:Ankara.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi* 12-25 Eylül 1925; 19 Şubat 1926; 24 Kasım 1925.
- İnönü, İ. (1987). *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınları:Ankara.
- Kandemir, F. (1965). *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, Sinan Matbaası:İstanbul.
- Karabekir, K. (1995). *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları:İstanbul.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*,TimaşYayınları:İstanbul.
- Kılıç, S. (1994). *İstiklal Mahkemeleri Adil Miydi? İzmir Suikastı, İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması*,İstanbul:Emre Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1987). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*:Ankara.
- Mumcu, U. (1993).*Kürt-Islam Ayaklanması 1919-1925*, Tekin Yayınevi.
- Nur, R. (2007). *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923-1933)*:İstanbul.
- Orbay, R. (1995). *Cehennem Değirmeni- Siyasi Hatıralarım I-II*, Eko Ofset Emre Yayını: İstanbul.
- Öke, M. K. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: İstanbul.
- Örgeveren, A. S. (2002). *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Vesikalar, Olaylar, Hatıralar*,Temel Yayınları:İstanbul.
- Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C. 1*, TTK Yayınları:iAnkara.
- Toker, M. (1968). *Şeyh Said ve İsyanı*, Akis Yayınları:Ankara.
- Ulubelen, E. (1982). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul.
- Yeşil, A. (2002). *Türkiye Cumhuriyetinde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*,Cedit Neşriyat:Ankara.